Томенко Микола Володимирович

доктор політичних наук

Національна ідея як елемент політико-правової легітимації суспільства

Питання національної ідеї є важливим елементом політико-правової легітимації держави, на якому ґрунтується стратегія розвитку будь-якої країни. Класичним визначенням національної ідеї є інтерпретація цього поняття як акумулятора прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основи національно-визвольних рухів, національної самоідентифікації тощо. Національна ідея становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості. Національна ідея спрямовує суспільний розвиток України, має глибоке коріння у бутті народу, його історії. Національна ідея завжди орієнтована на відповідний соціально-політичний ідеал, який народ реалізовує у практичному житті.

Національна ідея виявляється як своєрідний національний ідеал, що витлумачується в літературі як сукупність прагнень народу до кращої, оптимальної організації життя, розвитку суспільства відповідно до тих соціальних стандартів, у яких поєднуються історичні традиції, колективні та індивідуальні уявлення про добре й щасливе життя народу з сучасними цілями і завданнями, які він повинен розв'язувати на своєму шляху. Визнаючи загальне спрямування національної ідеї, слід водночас брати до уваги те, що вона є плодом самосвідомості нації, відбиває найголовніше, найзаповітніше нації, формується на тому рівні самосвідомості, якого нація досягла на певному етапі свого розвитку, яка змінюється й розвивається з розвитком суспільних відносин і світовим розвитком узагалі.

Історичні традиції якраз і є виявом національної ідеї, яка вкорінена у суспільній пам'яті та колективному підсвідомому українця. Історичні традиції завжди були особливим предметом вивчення для дослідників, хоча часто й не усвідомленим як окремий. Водночас у процесі наукових та політичних дискусій, у контексті вищеозначеної проблеми, виникала ціла низка термінів, що мусили б слугувати відповідниками. Серед численних академічних та публіцистичних праць знаходимо поняття **історичні традиції**, **національні традиції**, **українські традиції**. Поряд з ними близькими за змістом є **українська мрія**, **національний міф**, **українська ідея**, **національна ідея**. Цій проблемі присвячено цілу низку як окремих досліджень, так і статей, розділів у монографіях тощо. Згадаємо думку відомого вченого С. Рудницького про те, що "українська історико-політична традиція

© Томенко М.В.

сама по собі дуже оригінальна, дуже неподібна до традицій інших великих народів світу, паралелізувати її з чужими традиціями треба дуже обережно й то тільки в подробицях, не в суті. Те саме відноситься до наших політичних завдань і до збудованої на них національної ідеології" [1, с. 317]. Окремої згадки вартий підхід М. Грушевського. Під українською ідеєю він розумів всю сукупність економічних, соціальних, політичних і духовних проблем, породжених тогочасним становищем нації серед інших спільнот. Грушевський вважав, що українська суспільна думка впродовж віків, і особливо у XIX столітті, виробила найприйнятніший шлях відновлення традицій Данила Галицького, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи. Національна ідея з того часу постійно присутня в інтелектуальних пошуках громадської і політичної еліти, що неодноразово підмічали сучасні дослідники [2; 131].

Загалом віднедавна спостерігається певне пожвавлення інтересу до кола тем, пов'язаних з поняттям національної ідеї (зокрема, української національної ідеї). Національну ідею напружено розробляють інтелектуальні еліти в багатьох країнах – від Австралії до США разом із усім пострадянським простором. На цьому тлі, як пише російський дослідник К. Крилов, активізуються "процеси поступової легалізації національно-патріотичної риторики – на жаль, швидше саме риторики…, а також демонстративне дистанціювання багатьох відомих громадських діячів від надмірно прямолінійних ліберальних тез, колись дуже популярних у цьому середовищі" [3]. Це явище є достатньо типовим, зокрема для українського суспільства, де особи, які на цьому ґрунті прийшли до влади, виявилися неспроможними професійно та ефективно організувати роботу державних інституцій з вироблення й виконання стратегії розвитку України, реалізації системних реформ та розвитку демократії.

Як показують дані окремих соціологічних досліджень, переважна більшість жителів України вважають, що за роки незалежності так і не була вироблена національна ідея, здатна об'єднати країну (65 %), але 10 % вважають, що така ідея існує. Одночасно відсутність національної ідеї свідчить не про недолугість та апатичність українського народу, а про інтелектуальну заляканість наукової, культурної та духовної еліти в Україні. Саме відсутність національної ідеї є доказом того, що останні 100-300 років у нас систематично вбивалося все інтелектуальне життя, присвячене цій темі [4].

Так чи інакше, останнім часом кількість ґрунтовних досліджень національної ідеї та всіх процесів, що пов'язані з нею, постійно зростає, про що свідчать відповідні наукові розвідки [5]. У той самий час у значній частині досліджень, особливо 90-х років зазвичай не зустрічаємо визначення вищезгаданих понять. Автори часто використовували політично модну термінологію в широкому контексті власних

досліджуваних проблем. Поза тим є низка робіт, що спеціально аналізують питання сутності та значення термінів.

Наприклад, Ю. Канигін та З. Ткачук у своїй книзі "Українська мрія" наводять таке визначення національної ідеї – "це те, що об'єднує на переломних, критичних етапах історії, пробуджує у ньому героїзм, готовність до подвигу, жертовність в ім'я важливої і навіть великої (у народному розумінні) мети" [6, с. 11]. У цьому плані й надалі у авторів українська ідея – це українська мрія та національна ідея, які є однопорядковими феноменами та виступають як синоніми. Водночас за авторами непросто осягнути зміст і спрямованість цієї ідеї. Щоправда, далі знаходимо, що "національна ідея живе і перемагає, коли в системі цінностей кожної особистості нація складає абсолют (як у марксистів клас). Для українців національна ідея – це незалежність (самостійність), державність, соборність. На цих трьох китах базується одвічна українська "мрія" і невмируща національна ідея" [7, с. 96].

У середині 90-х років спроба наукового тлумачення вищезгаданої проблеми була запропонована також у фундаментальному дослідженні колективу авторів під керівництвом Ю. Римаренка з етнодержавознавства. Автори згаданої праці подають різні варіанти тлумачень понять **національна ідея**, **українська ідея**, **українська мрія** та **українська національна ідея**. У цілому автори не знаходять чіткої межі вирізнення означених термінів. Саме тому в багатьох матеріалах книги знаходимо об'єднану конструкцію – **українська національна ідея**. Важливим здобутком цієї праці є також підкреслення не етнополітичної сутності термінів, а того, що "сама ж українська національна ідея має бути позбавлена будь-яких шовіністичних зазіхань і спрямовуватися на максимальний синтез, поєднання загальнодержавних, загальнонаціональних та особистісних інтересів" [7, с. 5].

На сьогодні відповідних праць досить високого фахового рівня стає дедалі більше. Розробляються окремі концептуальні підходи, досліджується місце економіки, культури, етнічності тощо в питаннях формування національної ідеї. Але, як і раніше, головним питанням залишається вироблення спільних, певним чином поєднаних засад наукового, державного та громадського бачення проблем національної ідеї паралельно з налагодженням ефективного механізму втілення визначеної стратегії у реальність.

Вникаючи у сутність структури української національної ідеї вважаємо за доцільне звернутися до поглядів провідних мислителів світу. Такий досвід є корисним і допоможе нам зрозуміти себе й проблеми, з якими щоденно стикаємося у процесі життєтворчості.

© Томенко М.В.

Найдосконаліше животворну роль ідеї ("абсолютного духу") висвітлив Г. Гегель. У його філософській системі саме абсолютний дух є творцем усіх суспільних реалій, в яких він матеріалізується. У свою чергу відомий російський історик і філософ В. Соловйов у лекції "Русская идея" визначив такі основні її складові:

- осмислення існування країни на даному етапі;
- усвідомлення ідеального принципу існування країни;
- чітке бачення нового, про що повинні думати, осмислювати, говорити народ і держава стосовно розвитку суспільства [8, с. 219].

Крім цього, В. Соловйов чітко зауважував, що, незважаючи на всю абстрактність, національна ідея у такому розумінні існуватиме завжди.

Досить повчальними з цього приводу є думки іншого російського мислителя І. Ільїна, який зауважував, що національна ідея має бути саме національною, відбивати своєрідність нації, те, що їй вже властиво і становить її силу, що вона має особливого порівняно з іншими народами [9, с. 332–333]. Окремі думки і погляди цього філософа є актуальними й для нинішніх державотворчих процесів, зокрема в Україні.

За радянських часів і гадки не могло бути, щоб обґрунтувати національну ідею народу (етносу). Це відбувалося тому, що все бачення суспільного розвитку прогнозувалося певними людьми, без урахування "інакодумців", взагалі заперечуючи останніх.

На сучасному етапі у розробку української національної ідеї у нинішньому вигляді важливий внесок робить український та інші етноси, які обрали Україну місцем свого постійного проживання, усі, хто споконвіку живе на теренах України. Тобто всі ті, хто певним чином ідентифікує себе з Україною, є суб'єктом української політичної нації.

У згаданій раніше "Малій енциклопедії етнодержавознавства" національна ідея визначається як "духовна першооснова, джерело особистісного розвитку людини; соціально-психологічний механізм інтеграції соціальних груп, етносів, релігійних конфесій партій, рухів; джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії; механізм урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю, орієнтацію на майбутнє" [7, с. 753]. Така дефініція достатньо широка, щоб задовольнити потреби її аналізу в нашому дослідженні, але водночас і достатньо конкретна, щоб чітко розуміти, про що йдеться.

Таким чином, сьогодні ми ще маємо низку проблем суто методологічного характеру, зокрема співвідношення вищеозначених термінів, взаємозалежність та вплив між ними. На думку автора, варто було б вирізнити два принципово різні виміри цієї теми. Вирізнення сутнісного та формального означення проблеми дає

© Томенко М.В.

можливість розвести політичну та наукову дискусію стосовно проблеми національної ідеї. Для цього в сутнісному контексті доречно означити національну ідею як ідеологію (світогляд) та національну ідею як міф [10]. За умов такого вирізнення до певної міри вирішується проблема формалізованого аспекту дискусії. Тоді такі означення, як українська чи національна ідея, є більш адекватними ідеологічному (світоглядному) виміру, а українська, національна мрія чи легенда наближаються до виміру міфу. Стосовно проблеми української (національної) ідеї як міфу лише зробимо низку застережень. Автор дотримується ідентифікаційного означення міфу (з-поміж багатьох інших) як пріоритетного в українському випадку.

З огляду на це, логіка творення сучасного національного міфу мала такий вигляд:

"Ми (українці – Україна) не кращі й не гірші. Ми такі, як усі. Ми заслуговуємо на гідну долю, на самостійність та незалежність нашої держави".

Саме такий підхід характеризував дискусію та практику державотворення, які спостерігалися донедавна. Що особливо виявлялося на початку становлення й розвитку незалежної Української держави. Більшість виступів державних, політичних діячів і науковців фактично базувалася на вищезгаданому підході. Так, у збірнику статей, виступів й інтерв'ю Л. Кравчука "Є така держава – Україна" ця теза визначальна: "І ми хочемо, – говорив Президент Леонід Кравчук у виступі на Міжнародному Шевченківському літературно-мистецькому святі "В сім'ї вольній, новій" 22 травня 1992 року, – щоб політики Росії зрозуміли і зробили тільки один крок у своїй політиці: визнали Україну державою, як Францію, як Англію, як Німеччину, як інші держави, і будували з нею свої відносини, як з державою, а не вважали Україну своєю частиною. Більше нічого ми не хочемо" [11, с. 190]. Другою складовою ідеології нової держави було визначення домінантою "розбудови незалежної української держави".

Такий підхід на етапі проголошення та формування власної держави певною мірою був виправданий. Але вже в той період виникали нерозв'язані проблеми стосовно з'ясування суті цієї молодої держави та характеру перетворень, які чекають українське посткомуністичне суспільство. Наступна українська влада зайняла досить двозначну позицію. Протягом першого року президентства Л. Кучми була оприлюднена теза, що національна ідея не спрацювала. Після критики на адресу такого підходу Президента під час святкування 4-ї річниці незалежності Леонід Кучма уточнив, що українська національна ідея "не принесла бажаного згуртування, і насамперед через те, що в неї від початку було закладено не державно-політичний, економічний, а переважно національно-етнічний зміст" [12]. У святковій доповіді Президента було також заявлено про необхідність "не лише наповнити новим змістом національну ідею, а й виробити і активно задіяти нову ідеологію

державотворення". Однак реальний зміст цієї фрази, або що в неї вкладав тодішній Президент України, зрозуміти та оцінити було вкрай важко. Особливо цікавою виглядає тут конструкція "переважно національно-етнічний зміст", де було незрозумілим змістовне розрізнення термінів **національне** та **етнічне**, оскільки вони обидва протиставлені поняттю **державно-політичне**. Проте вже через рік українське керівництво фактично повертається до принципу попереднього (часів Леоніда Кравчука) трактування національної ідеї. У доповіді Президента України Леоніда Кучми до 5-ї річниці незалежності було закладено саме таке трактування національної ідеї: "Позитивне ставлення до національної ідеї не повинно вести до проповіді національної винятковості, своєрідного українського месіанства" [13]. На III Всесвітньому форумі українців Президент України Леонід Кучма сказав: "Мені хотілося б бачити національну ідею України зорієнтованою і спрямованою на побудову вільної демократичної держави, яка чітко усвідомлює і вміє відстоювати національні інтереси, гарантувати своїм громадянам усі права і свободи". Однак у цілому правління Л. Кучми характеризувалося відсутністю не тільки реального механізму, але й навіть теоретичних засад національної ідеї, які б поділялися та пропагувалися ним самим, окрім деяких узагальнень [14], зроблених ним наприкінці другого терміну президентства.

Наголосимо, що вищезгадана схема була виправдана в період становлення інститутів державності, в час міжнародного визнання України як нової сучасної держави. Тоді було цілком очевидно, що проголошення незалежності потребує історико-політичного обґрунтування права на неї. Саме тоді теза "ми такі, як усі" була зрозумілою. Контекст тези був такий – оскільки Україна має тисячолітню історію та традиції, більше того, й традиції державного буття, то проголошення незалежності (у цьому сенсі радше відновлення власної держави) – це відновлення історичної справедливості. Нині ця теза виглядає не тільки дещо застарілою, але й взагалі в цілому методологічно хибною. Ідентифікація сучасного українського міфу не визначила позитивної (констатуючої) частини та, відповідно, негативної (опозиційної) частини. В чому українці такі, як інші? Хто такі інші, до яких ми прагнемо долучитися? Тут якраз і були б цікавими аналіз та використання провідного світового досвіду.

Що ж до нашого досвіду, то подальші події – у першу чергу це "помаранчева революція" – показали, що український народ здатен до консолідації. Але, на думку автора, ці події показали й те, що більшості українцям притаманна увага не стільки до самої національної ідеї в розумінні державної ідеології, а віра в національний міф, в особливу місію нашого народу.

© Томенко М.В.

Обраний у 2004 році Президент України В. Ющенко у своїй промові з нагоди дня народження Тараса Шевченка 9 березня 2007 року заявив [15], що "наша національна ідея – Україна європейська, з ліберальними цінностями, з людськими свободами і правами". Президент зазначив, що європейська та євроатлантична інтеграція є стратегічним курсом України. "Це найбільше відповідає національним пріоритетам. Це речі, про які треба говорити чітко, ясно і постійно". На переконання В. Ющенка, питання стоїть не в тому, чи матиме Україна європейське майбутнє, а в тому, коли це станеться. За його словами, національна ідея також полягає в тому, щоб Україна була соборною державою з єдиною державною мовою, без подвійних стандартів у політиці, культурі, історії, з толерантним ставленням до різних поглядів, із повагою до своєї правдивої історії. Окремо Президент наголошував, що в Україні є місце для всіх людей, які мають різні погляди, однак немає місця для українофобства, порушень людських прав і свобод, зневаги до національних святинь. Незважаючи на певний пафос і водночас окремі раціональні ідеї, озвучені Президентом, реальна політика, що проводилася Секретаріатом, дозволяє констатувати його орієнтованість у пошуку національних ідеалів та національної ідеї на акцентуванні уваги на епізодах трагічної долі українського народу. Безперечним досягненням Президента В. Ющенка була підвищена увага до національної ідеї і намагання знайти її українське визначення, однак наслідки цієї уваги часто мали негативний відтінок.

Маємо визнати, що нині виникла нагальна потреба перейти до другого етапу формування сучасної національної ідеї (національної ідентичності). За таких умов вищезгадана схема, на думку автора, має набути такого вигляду:

"Ми (українці – Україна) не кращі й не гірші. Ми інакші. У нас свій шлях розвитку та становлення".

Будь-яка країна, будь-який народ в цьому сенсі є унікальним. Тож проблема пошуку цієї інакшості, тобто унікальності, і є забезпеченням сучасного виміру національної ідентичності (міфу). Водночас перший підхід мусив би залишатися саме як початковий для утвердження повноцінного місця України у світовому співтоваристві. Зважаючи на історію незалежної України, цей етап мав завершитися ще в середині 90-х років минулого століття, а саме з прийняттям Конституції незалежної Української держави. Однак відсутність закріпленої на державному рівні стратегії розвитку нашої країни, її інститутів та суспільства призводять до невтішного висновку про різновекторність розвитку України.

Національна ідея, яка становить підґрунтя народження і функціонування еліти суспільства, повинна бути завжди спрямована в майбутнє. Вдало сформульована й успішно здійснена, вона стає джерелом сили для народу, підносить його у світовому співтоваристві. Відсутність національної ідеї чи її фрагментованість, невизначеність

того, яку долю хоче мати народ і для чого він існує, відсутність широкої підтримки ідеї у всіх верств суспільства, брак її лідерів – все це разом гальмує національний розвиток народу, послаблює його духовні сили, применшує внесок до світової культури і, в остаточному підсумку, дозволяє з легкістю при нагоді асимілювати його більш сильними націями. Зазвичай, цього не вдасться компенсувати ні правами людини, ні загальнолюдськими цінностями, ні будь-якими іншими подібними цінностями.

Національна ідея – це духовна першооснова розвитку будь-якого суспільства. У випадку України національна ідея має демократичний характер. Особливу роль у формуванні демократичної національної ідеї в Україні відіграли твори та діяльність таких видатних представників прогресивних сил українського суспільства, як І. Максимович, М. Драгоманов, М. Павлик, С. Подолинський, В. Антонович, М. Чубинський, М. Костомаров, Ф. Вовк, І. Франко, Л. Українка, М. Грушевський, М. Міхновський, В. Винниченко, В. Липинський та багато інших, погляди яких здебільшого мали соборницький характер.

У художній формі українська національна ідея найглибше сформульована Т.Г. Шевченком. Але національна ідея – це складне та багатогранне поняття, яке охоплює різні екзистенційно важливі сторони національного буття, не лише його художню складову. Із плином часу складові цього інтегрального поняття можуть міняти свої місця в його ієрархічній структурі. Зрозуміло, що сьогоднішні складники національної ідеї значно відрізняються від тих, що були у XIX чи на протязі XX століття.

Як і раніше, суттєвою та практично нерозв'язаною нині лишається проблема методологічного характеру, а саме: визначення суті, ролі та ступеня використання історичних традицій в державній політиці України. Стаття 18 Конституції України визначає, що зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів. Закон "Про основи національної безпеки України", ст. 6 визначає пріоритети національних інтересів [16]. Отже, питання знов знаходиться у площині імплементації, розуміння й забезпечення реалізації національних інтересів незалежно від постаті Президента, його особистості, політичних настроїв та пріоритетів.

Кожен народ має своє історичне коріння, свої національні пріоритети й цінності, своє покликання, тому в українській національній ідеї повинні знайти свою нішу ці феномени. Що ж до історичного феномена як такого, то українському народові є чим пишатися: згадаймо державність Київської Русі й хрещення народу в 988 р. – масовий духовний чинник; багатовікову боротьбу за свою незалежність і самостійність. На нашу думку, до української національної ідеї слід ставитися як до "американської мрії", навколо якої об'єдналися всі верстви населення і яка народилася саме завдяки

бажанню поліетнічного американського народу мати мету свого розвитку. Приблизно так підійшла до цього феномена сучасна російська політична та наукова еліта в книзі "Современная Русская Идея и Государство" [17] у Росії, яка була відпрацьована і затверджена Державною Думою Росії ще 1995 року.

Не віра в земний рай чи суспільство загального достатку, а віра в людську дію, в особистість – ось сила, яка може творити ідеал й утверджувати українську національну ідею сьогодні. Будь-яка національна ідея – це стратегічний світоглядний ідеал. Кожен етнос, як справедливо твердить Ентоні Сміт, має свою національну ідею. Від часу зародження етносу формуються засади національної ідеї. Якщо взяти Україну, то цей процес теж має історичні традиції. Досить ґрунтовно вони були осмислені в Конституції П. Орлика 1710 р., в "Книзі буття українського народу", де наводяться спогади про кращі часи з історії України тощо.

У цьому сенсі важливим, на думку автора, є розуміння таких визначень, як політична нація та етнічна нація. Розгляд і досконале вивчення цих понять дає можливість чітко усвідомлювати роль і значення етнополітичного визначення нації як реального фактора становлення української національної ідеї.

Національна ідея має спиратися на власну інтелектуально-духовну традицію, матрицю, на власні досягнення, власний потенціал. Наприклад, на Всесвітньому форумі українців (1992) уперше привселюдно було заявлено, що, можливо, сьогодні відбувається формування нової якості української нації на принципі державності, а не етнічності.

У системі національної ідеї України гідне місце належить поліетнічності й правильним розкладкам у ній, що сприяє консолідації сучасного українського суспільства. Ще одна менталітетна настанова й відповідно одна з цінностей, закріплених у національній ідеї, – єдність людини з Богом. Вона пояснюється глибокою релігійністю, моральними якостями українського народу. Це одна з основних складових українського національного світогляду.

Політична концепція нації ґрунтується на спільності громадянства, юридичних і політичних прав, території, держави. У політичній нації корінний етнос автохтон відіграє консолідуючу роль. Стосовно України таким етносом є українці.

"Політичну націю" сучасна наука визначає як політичну спільноту громадян певної держави, тобто людей, що усвідомлюють свою належність до цієї спільноти, поважають правила, які існують в даному суспільстві. Більшості членів політичної спільноти має бути притаманний патріотизм, почуття відповідальності за долю країни. На думку автора, уваги заслуговує й таке визначення політичної нації, де під цим поняттям розуміється не просто населення країни і не просте співгромадянство, а спільнота, об'єднана мовою, спільними символами, спільною лояльністю до

держави та її законів, спільними інтересами, спільними надіями на майбутнє тощо [18, с. 134].

Цікавою та слушною є думка Г.О. Нестеренко, яка викладена у дисертаційній роботі на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук [19]. Політична нація розглядається як соціальна система, утворена на основі етнічних груп, яку характеризують певний рівень національної самосвідомості (достатній для підтримки спільної мети) і воля до політичної самоорганізації, що обумовлює формування держави з демократичним ладом правління та націленістю на спільне майбутнє. Спільна мета і воля до сумісного політичного майбуття виступають основними системотворчими факторами політичної нації.

За елементним складом така спільнота складається з політично свідомих і соціально активних особистостей, взаємодія яких утворює громадянське суспільство і державу як дві основні підсистеми політичної нації. Суперечність між ними виступає одним із головних джерел її самоорганізації. Іншими джерелами цього є суперечності національного та етнічного, раціонального й ірраціонального, суперечність між спільністю цілей і різноманітністю структури.

Структура політичної нації багатовимірна: у ній накладаються кілька площин. Поділ на державу і громадянське суспільство – це поділ за функціональним критерієм. Історично та культурно політична нація складається з різних етнічних груп. Територіально – з регіонів. У вертикальному розшаруванні виділяється нижній шар матеріальної взаємодії, проміжний шар нормативної регуляції цієї взаємодії і верхній інформаційно-знаковий шар; послідовний рух від нижнього до верхнього і назад визначають пряму та зворотну послідовність перебігу самоорганізаційних процесів. При цьому різні аспекти внутрішньої різноманітності політичної нації забезпечують її цілісність, динамічну стійкість і потенції саморозвитку.

Крім цього, важливим є розуміння поняття **нація** з етнічних позицій. Із кінця 50-х років етнічна теорія нації почала швидко набирати популярності в США та Канаді, потім перекинулась на Західну Європу та решту світу. Почався так званий "етнічний ренесанс" та "політизація етнічностей".

Останніми роками все більше етнічностей (етнічних груп) поза Західною Європою стали домагатися статусу нації, почали виходити на арену політичного життя і повели боротьбу за створення або відродження своїх власних держав. Так роблять всі етнічні групи, незважаючи на свою чисельність, рівень економічного розвитку; запаси природних ресурсів тощо. Це відбувається тому, що для того, щоб вижити, етнічна група має набути деяких атрибутів нації.

Водночас таке стрімке зростання етнічної самосвідомості кінця XX – початку XXI століття ставить і багато питань та актуалізує низку державотворчих проблем.

Під впливом численних виявів сепаратизму, геноциду, кровної помсти на етнічному ґрунті політологи та деякі інші суспільствознавці у різних частинах світу ставлять собі питання: а чи не стало анахронізмом принципове визнання міжнародним співтовариством права націй на самовизначення? У цьому питанні автор повністю поділяє думку академіка НАН України І. Кураса [20] про те, що визнання міжнародною спільнотою права націй на самовизначення анахронізмом не стало. А неспростовним підтвердженням цьому є приклад України.

Як слушно зазначає Е. Сміт [21], етніцисти, тобто прихильники етнічної теорії, розглядають націю як велику політизовану етнічну групу, яка характеризується спільною культурою та спільним уявним походженням. Автор поділяє думку Е. Сміта щодо уявності спільного походження членів будь-якої нації і приєднується до думки К. Дойча, який з певною долею гумору та іронії писав: "Нація – це група людей, об'єднаних спільною помилкою щодо свого походження та спільною нелюбов'ю до своїх сусідів". А в більш науковому сенсі додавав, що націю характеризує щільність комунікації всередині неї.

Етнічне буття людини прив'язане до певної місцевості з її географічними особливостями, що позначається на особливостях побуту та культурі, на характері людей, традиціях, звичаях, спільній історичній долі та інших об'єднавчих факторах, що далеко виходять за межі географічного середовища. Етнос характеризується й певною спільністю психічних рис індивідів, що входять до його складу, які формуються під впливом природнокліматичних умов. Проте етнос, будучи за своїм походженням пов'язаним із природою та тривалою генетичною еволюцією, свої головні характеристики набуває в соціально-культурному оформленні, і вони передаються від покоління до покоління через історичну пам'ять, через засвоєння культурних надбань, традицій тощо. Етнос як такий є не суто природним утворенням, а його історичною асиміляцією в культурі, що здійснюється багатьма поколіннями людей. Зрештою, це стає надбанням національної пам'яті та має чіткі вияви в історичних традиціях, у певній ментальності тощо.

Саме життя й процеси державотворення в Україні потребують дальшого осмислення та розробки української національної ідеї, реалізація якої стала б глобальним завданням всього українства (етнічних українців і громадян України). Кожен з нас відчуває, що нині в ідеологічному житті суспільства немає чітко окресленої української національної ідеї, яка була б стрижневою основою інтегративної суспільної ідеології, що насамперед має поширюватися на статус особистості, її духовність і громадянську позицію, впливати на формування її самосвідомості, а також на всі процеси, що відбуваються в Українській державі.

© Томенко М.В.

У процесі розвитку суспільств важливе значення мають панівні в них ідеї. Тому, будуючи в Україні демократичну державу та громадянське суспільство, мусимо дбати, щоб ті ідеї, які працюють і можуть працювати в рамках правового поля, відповідали гуманним, позитивним критеріям, спрямованим на консенсус та злагоду. На жаль, історія розвитку людського суспільства терпіла страшні діяння як наслідок того, що політики, а за ними й народи, заражалися химерними ідеями – нацизму, расизму, більшовизму, які сіяли ворожнечу між людьми, приводили до насильства, протистояння, локальних і світових війн. Усього цього сьогодні на планеті, у нашій країні не має бути, однак, на жаль, на всіх континентах є проблеми.

Крім цього, національна ідея має обґрунтовувати розвиток держави, активізувати роль права в регулюванні суспільних відносин. Важлива в цьому контексті думка, що в поліетнічному українському суспільстві українська національна ідея не може базуватися тільки на етнічній основі, хоча саме етнічна основа є провідною. Адже саме глибока національна самосвідомість українського етносу забезпечила його стійкість до історичних випробувань. Саме цьому етнічній відданості українців, особливо найбільш свідомій їх частині, ми завдячуємо сьогодні суверенністю України як держави. Інші етнічні групи також поєднали свою долю з Україною як з Батьківщиною. Історія вчила український народ бути толерантним до інших народів. "*Національна політика цивілізованого і гуманного народу*, – писав Іван Франко, – *повинна засновуватися на усвідомленні фактичних відносин, а не на розпалюванні низьких почуттів та інстинктів*" [21, с. 92]. І це також є частиною нашої національної ідеї.

Український етнос становить більшість населення України (72,7 %), і це, поза сумнівом, дає йому змогу відігравати провідну роль в усіх сферах життя в розбудові демократичної держави та громадянського суспільства. Однак слід пам'ятати, що внесок усіх етносів до справи державотворення цінний, вагомий, консолідуючий, а це дуже важливо, адже демократичні засади державотворення потрібні всьому народові України, а держава має служити цивілізовано усім етносам, сприяючи усвідомленню кожним, що вона – Батьківщина всіх активних її творців, представників усіх етносів, які на її теренах живуть, мають громадянство або прагнуть цього.

Зауважимо також, що за окремими відповідними дослідженнями, архетипом української свідомості є персоналізм і толерантність, морально-світоглядна цінність українського етносу: гармонія, добро, справедливість, сім'я, народ, Україна. Отже, саме на цих чеснотах слід виховувати громадян в Україні сьогодні – в складний і суперечливий час державотворення та формування норм і принципів цивілізованого громадянського суспільства – суспільства добробуту, консенсусу й злагоди.

© Томенко М.В.

Для кращого розуміння значення національної (державної) ідеї України автор вважає необхідним також побіжно розглянути проблеми цивілізаційної ідентифікації нашої країни.

Вважається, що у сучасному розумінні поняття **цивілізація** було вперше використане у праці французького фізіократа маркіза В. Мірабо-старшого "Друг людей, або трактат про народонаселення". Цивілізація розглядалась ним не стільки як результат впливу життя королівського двору, скільки як похідний чинник поширення християнства й прийняття суспільством його ідеалів. Мірабо висловлював думку, що саме люди роблять один одного цивілізованими, а релігія і влада лише сприяють встановленню і закріпленню природного економічного та соціального порядку. Сутність такого порядку полягає в справедливості, яка є основою справжньої цивілізації, рівновазі економічних і політичних інтересів, попередженні соціальної нерівності, рівні освіти, від яких залежить майбутнє цивілізації. Цивілізація – це певний етап розвитку людства, його чеснот.

Процес становлення теорії цивілізації супроводжувався складними змінами значення поняття **цивілізація**. У цих змінах дослідники простежують три тенденції. У XVIII столітті поняття **цивілізація** вбирає до себе зміст передуючих йому, близьких за значенням понять, які персоніфікували процеси раціоналізації поведінки, становлення громадянського суспільства, вдосконалення державного управління. У XIX – на початку XX століття його ціннісний зміст поступається місцем різнобічній за сенсом науковій складовій. У XX столітті значення поняття **цивілізація** у цілому відновлюється, при цьому накопичений зміст не губиться, а переводиться у приховану, потенційну форму й актуалізується.

На межі XX і XXI століть на передній план висувалася фундаментальність цивілізаційної ідентифікації та взаємодії цивілізацій. Унікальність сучасної ситуації в світі полягає в тому, що прискорена глобалізація багатьох процесів в планетарному масштабі супроводжується одночасним посиленням рис своєрідності в розвитку регіональних людських спільнот.

У світі, що глобалізується, ідентичність як певна сума індивідуальних, соціокультурних, національних або цивілізаційних параметрів, їх самототожність стає одним з основних контекстів як науки, так і повсякденного життя. Проблема ідентичності в процесі глобалізації включає визначення свого місця в транснаціональному економічному просторі, цивілізаційну, культурну ідентичність. Не вдаючись у специфічні подробиці, зауважимо, що під загаданою ідентичністю будемо розуміти суб'єктивне відчуття власної самототожності, яке стає джерелом

енергії та спадкоємності, що визначає необхідність її аналізу як цілісності або сукупності. Розв'язуючи проблему самоідентифікації, країни, як правило, відповідають на це питання в контексті своїх головних цінностей, їх відповідь обумовлюється як минулим, так і сьогоденням, релігією, мовою, історією, традиціями та суспільними інститутами. Люди приєднують себе, тобто ідентифікують себе з певною культурною, етнічною групою, спільнотою, релігійною громадою, нацією або (у широкому розумінні) до цивілізацій [22].

Наголосимо на тому, що у XXI столітті ідеал гуманізму в цілому потребує переосмислення, що позначається й на цивілізаційних підходах. Світ за останні півстоліття так змінився, що деякі соціально-культурні, політичні, естетичні, правові, економічні ідеали в цілому та гуманізму, зокрема, необхідно переглядати, уточнювати, особливо у зв'язку із загальною перебудовою економічних, політичних, військових, інформаційних відносин. У зв'язку з цим в останні роки почали виникати гострі суперечки: чи є сенс говорити про регіональні і локальні цивілізації [23], чи ж історія як розгортання світової цивілізації – єдиний закономірний процес. Ці суперечки безпосередньо стосуються України. Питання на кшталт того, чи є наша держава уламком єдиної світової цивілізації; чи, може, Україна – це частина слов'янської цивілізації і, як її частина, входимо до світової, чи наша держава – це замкнена локальна цивілізація сьогодні є досить актуальними, зважаючи на те, що на даному етапі історичного розвитку український народ не має власної сформульованої національної ідеї, яку б підтримала більшість громадян нашої держави.

В історії політико-правової проблемам цивілізаційної ідентифікації України значну увагу приділяли такі вчені, як М. Драгоманов ("Чудацькі думки про українську національну справу"), В. Липинський (трактат "Листи до братів – хліборобів"), М. Грушевський ("Історія України-Руси", "Хто такі українці і чого вони хочуть?").

Слушною є думка член-кореспондента НАН України М.І. Михальченка [24] про те, що наша держава, як суб'єкт історії в цивілізаційному аспекті може бути розглянута у двох вимірах. По-перше, у плані критики теорії цивілізації, автори якої не враховують український фактор в історії і, як висновок, заперечують або не помічають реальної історії українського народу. По-друге, у плані ролі української локальної цивілізації у взаємодії європейської (переважно західноєвропейської) і євразійської (центром якої є Росія) цивілізацій. Без визначення цих двох площин будь-яка характеристика української реальності є неповною, а аналіз прагнень України стати частиною всесвітньої цивілізації – незрозумілим. До цього, на думку автора, варто додати те, що усвідомлення нашим народом унікального геополітичного положення України, його правильне розуміння та використання в

національних інтересах нашої держави є одним із визначальних чинників цивілізаційної ідентифікації нашої держави.

Фундаментальність цивілізаційної ідентифікації України пов'язана і базується на всьому обсязі історичної пам'яті. М. Данилевський головним критерієм локальної цивілізації (культурно-історичного типу) вважав не релігію, а неповторний шлях розвитку того чи іншого суспільства. В його переліку, який складався з дванадцяти культурно-історичних типів, звичайно, виокремлюється і слов'янський, до якого він відносив і Україну. У свою чергу А. Тойнбі нарахував сорок сім локальних цивілізацій трьох поколінь, "п'ять" живих цивілізацій початку XX століття – західну, православно-християнську (куди від зараховував й Україну), ісламську, індуїстську, далекосхідну, за основу класифікації взявши, перш за все, приналежність до тієї чи іншої релігії [25, с. 372]. С. Гантінгтон виділяє вісім цивілізацій, у зіткненні яких полягатиме майбутнє всього світу. Підтримують його й українські дослідники [26; 27].

На початку XXI століття формується нова конфігурація цивілізацій. Зараз поглядів дослідників відносно цивілізаційної структури XXI століття дуже багато, і вони часто діаметрально протилежні. В окремих дослідженнях наголошується, що нині постає питання щодо формування дванадцяти цивілізацій четвертого покоління (північноамериканської, західноєвропейської, японської, євразійської, китайської, індійської, латиноамериканської, мусульманської, буддійської, африканської, океанічної, східноєвропейської), частина з яких ще знаходиться в стадії становлення, а частина вже у фазі кризи. Посилюється диференціація порівняно із цивілізаціями третього покоління (напр., західна цивілізація поділяється на материнську – західноєвропейську та північноамериканську). На думку частини дослідників, євразійська цивілізація перебуває на стадії розпаду. Східноєвропейська цивілізація (до складу якої належить Росія, Україна та Білорусь) ще остаточно не сформувалась, але має тенденцію руху від євразійської до західноєвропейської.

Зазначимо, що в цивілізаційному просторі XXI століття зростає як значення цивілізаційної спільності, так і міжцивілізаційних розбіжностей; посилюється диференціація економічного та військово-політичного потенціалу окремих локальних цивілізацій, нарощується потенціал партнерства локальних цивілізацій, формується новий тип відносин між ними.

У зв'язку з фундаментальними зрушеннями, які відбуваються в сучасному світі, посилюється увага до їх теоретичного осмислення українською політичною наукою. Формування і розвиток політологічних ідей в Україні тісно пов'язані з пошуками визначення цілей української держави, її місця в світовому цивілізаційному просторі. Важливим елементом розробки зовнішньополітичної стратегії України є

© Томенко М.В.

моделювання її місця та ролі в цивілізаційному просторі XXI століття. Розробка концептуальної моделі місця та ролі України в системі світових цивілізацій передбачає аналіз цієї проблеми з врахуванням диференціації поглядів сучасної цивіліології і виокремлення циклічної, лінеарної, коваріантної та постмодерністських концепцій.

Свого часу саме криза ідентичності, що виникла з розпадом СРСР, зумовила й пошук Україною нової ідентичності: культурно-цивілізаційної і національної. Українському суспільству необхідно здійснити своєрідну реконструкцію власної культурно-цивілізаційної ідентичності в історичній ретроспективі, радикально переосмислити фундаментальні проблеми культурно-історичного буття українського народу з метою подолання рецидивів цивілізаційної залежності від потужних зовнішньополітичних суб'єктів. Однак дискурсивний пошук нової ідентичності відбувається на традиційних засадах: національно-етнічних, мовних, релігійних. Разом з тим Українська держава здійснила європейський вибір. Інтеграція в західноєвропейську цивілізацію ставить перед вітчизняною соціально-філософською думкою важливе й актуальне завдання адекватного відображення об'єктивної діалектики складної детермінованості культурно-цивілізаційного буття українського народу та надання цілеспрямованого характеру діяльності його еліт задля знаходження Україною власного місця серед світових цивілізацій.

Цілком можна погодитися з думкою, що Україна, як ареал східно-християнської культури, як зона поствізантійської цивілізаційної ідентичності не знаходиться в стані антиномії до західної цивілізації і поєднує в собі неорганічне співіснування європейських та азіатських ціннісних орієнтацій. Водночас останні – неазіатські цінності: відсутнє сприйняття безумовного підкорення владі, визнання сваволі, корупції як нормальних явищ, в архетипах українського національного характеру існує цінність свободи ("волі"), яка чужа азіатському менталітетові [28].

На думку автора, українська цивілізація має ідентифікуватись як східноєвропейська, що йде загальноєвропейським шляхом, але зі своїми особливостями. Ці особливості є наслідком і геополітичного положення нашої держави, і історичних традицій, і світоглядних засад українського народу. Автор розділяє погляди член-кореспондента НАН України М. Михальченка про те, що українська локальна цивілізація має багато рис порубіжної, суміжної цивілізації [29]. Такі цивілізації відзначаються неоднозначним, часто конфліктним плетивом характеристик базової (національної) культури і двох великих типів цивілізаційного розвитку людства, між якими перебуває локальна цивілізація. Безумовно, вона зрештою стає частиною великої цивілізації. Та все ж довго зберігає риси суміжності.

Таких локальних цивілізацій досить багато. Є вони в Латинській Америці, Африці, Азії, Європі. В Європі, зокрема, до країн порубіжної цивілізації можна зарахувати пострадянські країни, більшість країн Балкано-Дунайського регіону, навіть Іспанію та Португалію, які запозичили зразки культури своїх колоній, навіть більше – в їхній культурі зберігаються ознаки мавританської культури з часів, коли на Піренейському півострові панували араби. Одначе Іспанія та Португалія, які деякий час були закритими країнами-цивілізаціями, зараз інтегруються в Європейський Союз.

Країни-цивілізації порубіжного типу відрізняються від інших деякою специфікою вирішення докорінних проблем способу життя, різноманітнішою (синтетичною) культурою. З одного боку, це позитив. А з іншого, в деякі моменти порубіжність стає негативом: можуть ускладнюватися механізми співіснування культур, релігій, мов тощо. Домінування різноманітності може виступати дестабілізуючою силою цілісності суспільства. Саме такі риси й складають сьогодні підґрунтя цивілізаційної ідентифікації України [30].

Зміст цієї ідентифікації ґрунтується на тому, що одним з центральних питань державотворчого процесу сьогодні в Україні є становлення нових політичних структур та нової системи економічних відносин. Обидва процеси мають за кінцеву мету створити максимально можливі умови для розвитку особистості кожного громадянина, забезпечити йому відповідний рівень загальнолюдських свобод, реалізацію творчого потенціалу. Тобто підсумком такої ідентифікації має стати ефективна, збалансована робота демократичних інститутів Української держави.

Окрім простого бажання більшості українського загалу жити у дійсно правовій демократичній державі, життєво необхідною є потреба мати політичних лідерів, здатних прискорити процес розбудови такого суспільства. Отже, домінуючою висхідною постає проблема формування нового прошарку української політичної еліти, її спроможності не просто самореалізуватися, але й прислугуватися власному народу, державі. Адже, при всій важливій ролі широкого українського загалу, велику політику все ж формують професіонали, політичні та громадські діячі, й формують вони її як безпосередньо, так і в прямій залежності від рівня розвитку національної самосвідомості.

Маємо визнати, що становлення національної самосвідомості наших громадян відбувається досить повільно. Суттєвими гальмами під час вирішення цієї проблеми є не лише переоцінка принципово нових духовних цінностей та відмова від ідейних орієнтирів минулого. Проблема виглядає куди глибшою: десятиліттями українська еліта була вимушена більше боротися проти чогось, а не за щось. Вимушена була руйнувати, оскільки розбудовувати власну державу їй постійно заважали: монголи, Литва, Росія тощо. Треба врахувати й те, що наша інтелігенція, інтелектуальна еліта

© Томенко М.В.

(що має бути базою становлення національної еліти) формувалася переважно як провінційна, "хуторянська". Усе це разом призвело до того, що за своєю суттю українська національна еліта стала замкненою, непристосованою до професійних політичних дискусій, пошуку компромісів і взаємопорозуміння із партнерами та іншими учасниками політичному процесу.

Як ми вже згадували, у першій половині 90-х років розвиток держави та суспільства відбувався значною мірою за рахунок націоналістичної риторики старої номенклатури, яка й репрезентувала політичну еліту того часу. Нова еліта, яка була висунута на етапі боротьби за незалежність України громадою, а не певними владними структурами, багато в чому потерпіла від тих пасток, що їх полишила стара влада. Наприклад, серед пересічних громадян авторитет нова еліта завоювала критикою бюрократизму та роздутих апаратів управління. Сьогодні можемо констатувати, що у цій сфері відчутних змін на краще не сталося. Те ж саме можна сказати про критику корупції та привілеїв партноменклатури, які на нинішньому етапі перетворилися на боротьбу навколо статусу і привілеїв народних обранців та державних чиновників. Ці аспекти постійно перебувають у фокусі уваги ЗМІ, які тиражують їх для широкого загалу. У свою чергу еліта в такій ситуації може ще більше "відірватися" від інтересів народу.

Економічна політика держави, головним чином – затримка реформ, – призвела до соціально-економічної структуризації суспільства, але переважно не за роллю та значенням тих чи інших груп у господарстві та громадсько-політичному житті країни, а за принципом спільних проблем та інтересів у подоланні життєвих негараздів. Зрозуміло, що все нагальнішою в цих умовах стає потреба розподілу владних повноважень, існування справжнього політичного плюралізму, який має забезпечити відкрите змагання, конкуренцію політичних еліт саме на тлі вирішення доленосних для України соціальних проблем. Таке змагання, а особливо його незаангажоване висвітлення ЗМІ, може значно підвищити інтерес до політики, до формування політичної культури тих громадян, що як виборці, приводять політичну еліту до влади на різних її рівнях.

При цьому треба також брати до уваги, що процеси, які відбуваються в Україні, суттєвим чином відрізняються від тих, що мають місце в інших посттоталітарних країнах близького і далекого зарубіжжя. Значну роль у таких процесах нашої країни відіграє не правлячий клас чи будь-яка політична сила, а саме політичний лідер, особистість як головна фігура важливих політичних процесів. І це цілком природно, адже Україна фактично завжди була суспільством лідерського типу. Князі, гетьмани, полководці, провідні політики здебільшого відігравали домінуючу роль у виборі та забезпеченні шляхів суспільно-політичного розвитку країни. Кількість лідерів, які

дійсно відстоюють ідею прогресивних перетворень в Україні, на сьогодні ще надто мала, навіть на тлі надзвичайно розвиненого популізму та демагогії, популярних серед окремих вітчизняних політиків.

Звертаючись до аналізу феномена сучасного політичного лідерства в нашій країні, стикаємося з тим, що часто неможливо визначитися з багатьма персоналіями: вони є лідерами загальнонаціональними чи регіональними, інтереси яких соціальних груп відстоюють і захищають, яке в них ставлення до існуючого суспільного ладу (функціональне, дисфункціональне чи стабілізуюче)? Іншими словами, кон'юнктурних, чи так званих "розмитих" лідерів, які можуть діяти адекватно до суспільно-політичних потреб, змін і конкретних подій в державі, сьогодні набагато більше, ніж лідерів сильних, які спроможні взяти на себе відповідальність за долю нації, а не лише за долю тих, хто віддав за них свій голос на виборах в кращому разі, чи тих, хто фінансував передвиборну кампанію.

Стосовно ротації еліт варто зазначити, що багато в чому нову еліту повинні формувати політичні партії, але в нашій країні з цим питанням не все так просто. Сьогодні ми маємо понад 150 політичних партій різного ідейного спрямування, спектр яких може служити обґрунтуванню наявної демократичної інфраструктури в Україні. Однак саме цей процес уже своєю сутністю є принципово відмінним від того, що діється в світі, де дедалі менше політиків уособлюють себе з відповідними партіями, а виборці роблять свій вибір між конкретними особами, а не між партіями з їх програмами.

Крім того, невизначеність ідеологічних позицій багатьох політичних партій, розмитість, слабкість їх авторитету цілком зрозумілі, адже більшість із них виникла ще як противага єдиній компартії на основі її критики та усунення з політичної сцени. Частина інших партій мають яскраво виражений технологічний характер, які є складовими більш глобальних політичних проектів. Під час виконання безпосередніх функцій партії – ідеологічної, організаційної, пропагандистської, виховної, комунікативної тощо з подальшою реалізацією конкретних соціально-економічних, політичних, культурних, господарських програм більшість партій виявилися до цього елементарно неготовими.

Ідеологічна та кадрова слабкість політичних партій (тобто нової еліти) безпосередньо пов'язана з інтенсивним соціальним розшаруванням (стратифікацією) населення. При цьому посилання на необхідність мати вагому частку середнього класу в державі цілком об'єктивні, оскільки він зумовлює існування сильного центру, у тому числі й партій, які його підтримують. Однак і тут Україна має власну специфіку. Важливим також є те, що нині у більшості країн із так званими розвиненими демократіями переважне число політичних партій і громадських

організацій об'єднуються саме навколо стратегічних шляхів розвитку своїх держав, зберігаючи за собою право різних політичних тактик, в той час як в Україні цей процес ще далекий від цього.

На рівні талановитої, генетично і духовно багатої національної інтелектуальної еліти України в ній відсутня стратегічна єдність, котра спрямувала б усіх на розбудову власної держави. У цьому виявляється чи не найголовніша особливість нашої країни, коли, здобувши окремі засади демократії, політичний плюралізм, право ідеологічного розмаїття, маючи широку інфраструктуру, що складається з понад 150 політичних партій і 35 тис. інших громадських формувань, ми не маємо єдиного цілісного документа, що визначав би стратегічні засади розвитку Української держави і суспільства. А політичні суперечки в нашій країні часто ґрунтуються на особистих якостях чи в цілому особистостях політиків. Однак, якщо позбутися емоцій в цьому питанні, то стає зрозумілим, що нашій еліті та політичним лідерам бракує не здорового глузду, щоб збагнути необхідність стратегічної єдності, а усвідомлення того, що всі ми, незалежно від національності, – український народ, українська політична і громадянська нація з спільними інтересами щодо розвитку нашої держави.

Питання виховання національної самосвідомості, чіткої громадянської позиції, патріотизму пересічного громадянина сьогодні часто експлуатуються з кон'юнктурними цілями. Така ситуація становить серйозну загрозу подальшій ефективній ротації еліт, оскільки не дає реалізувати виховну та комунікаційну функцію, сформувавши національно свідому еліту нового покоління.

З огляду на це зрозуміло, що категорія "національної свідомості" є дуже важливим елементом національної ідеї та ідеалу будь-якого суспільства. Національна свідомість – це поєднання національної ідеології та національної психології, оскільки рівень свідомості визначається передусім її проникненням у психологію народу. А це, у свою чергу, залежить від позицій і громадянської активності еліти суспільства. Зрозуміло, що така еліта займає одне з найважливіших місць у загальній структурі суспільства.

Необхідним та важливим моментом автор вважає розгляд соціально-структурних та окремих світоглядних аспектів реалізації української національної ідеї. Однією з найбільших складностей переходу до демократії, на нашу думку, слід вважати відсутність усвідомлених напрямів реформ, демократичного мислення, безвідповідальність окремих представників еліти і певну аполітичність пересічних громадян. Названі вияви узагальнюються категорією "ідеологічний вакуум". Під ним розуміють необхідність пошуку світоглядних настанов, що зможуть замінити дискредитовані цінності радянської доби, претендують на інтеграційну роль в демократичних перетвореннях. У багатьох країнах її відіграє саме національна ідея.

А для її становлення та підтримки важливе значення мають розвиток національної ідентичності та самосвідомості.

Історією людства, зокрема історією українського суспільства, доведено, що роль і значення національної ідеї особливо зростає в історичні періоди, коли відбувається становлення нової національної держави. Українське суспільство, громада обрали шлях свого розвитку як демократична й національна держава. Саме тому цілком зрозумілий інтерес до національної ідеї протягом усіх років незалежності. Цілком поділяємо думки дослідників, які наголошують, що національну ідею потрібно будувати не на відмінностях, а на пошуку спільного, консолідуючого елементу. Це пояснюється й тим, що дійсно "найважливіше завдання національної ідеї саме для України – це не лише забезпечення достойного життя людей (це само собою зрозуміло для будь-якого народу), а, насамперед, – згуртування нації, яка упродовж досить тривалого часу була розірвана" [31].

Так чи інакше, головна функція національної ідеї полягає якраз у можливостях консолідації суспільства чи окремих його верств навколо спільних позитивних досягнень, наближення до спільного бажаного майбутнього. Саме тому національна ідея є необхідним елементом політологічної концепції конституціоналізму, оскільки у підсумку вона ґрунтується на способах досягнення і змісті компромісів між представниками різних верств суспільства, політичної та іншої еліти тощо.

Поза національною ідеєю не може бути громадянина, партії, соціального прошарку, релігійного об'єднання і, звичайно, етносу. Етнос в Україні поза національною ідеєю України – це просто інша держава. Громадянин поза національною ідеєю – іммігрант, гість країни або біженець. Вище цього тільки Бог, який оберігає Україну для всіх народів, що її населяють, та окремих громадян. Він завжди, як і держава, яку Він охороняє, з нами і всередині нас [32]. Національна ідея – це живильна сила, вона веде нас до перемоги, а не навпаки. Не повинно бути біля керма держави тих, для кого є інші інтереси, відмінні від України, її народу та його проблем. Національна ідея українського поліетнічного суспільства – категорія моральна, духовна та консолідуюча. І саме в цьому напрямі має формуватися свідомість громадян України сьогодні.

Оскільки на сьогодні жоден із різноманітних концептів національної еліти, репрезентованих окремими політиками чи політичними силами, не набув загальнонаціонального, всенародного (хоча б за принципом відносної більшості) визнання та підтримки, питання подальшої розробки та обґрунтування національної ідеї залишається вкрай актуальним. У цьому контексті цілком погоджуємося з тими дослідниками, які наголошують на необхідності окреслення обов'язкових умов обґрунтування національної ідеї:

- дискусії мають вестися не з приводу теоретичного аналізу та змісту категорії "національна ідея", а стосовно її практичної реалізації у сучасному українському суспільстві;
- слід проаналізувати світоглядну ситуацію в суспільстві та врахувати середній рівень прагнень, сподівань і преференцій більшості громадян;
- потрібно чітко визначити критерії або вимоги до формулювання національної ідеї;
- варто окреслити коло питань, відповіді на які дадуть можливість проаналізувати сучасний стан національної ідеї (для чого вона необхідна, кому й чому вона має слугувати, хто є її головним суб'єктом та за ким може бути закріплене авторство тощо);
- необхідно зосередити увагу на об'єктивних чинниках, що впливають на процес формулювання національної ідеї, та суб'єктивних, що гальмують процес трансформації національної ідеї й не дозволяють їй стати функціональною в консолідаційних процесах.

Додамо також, що однією з головних умов під час подальшого становлення національної ідеї сучасної України залишається пошук її позитивних підстав. Незважаючи на достатньо драматичну долю нашого народу, на окремі трагічні сторінки нашої історії, вона дає й безліч прикладів значних досягнень, реалізації ідеалів і високих цілей тощо. Саме такі моменти і лежать в основі справжньої української національної ідеї.

Також, розробляючи та розвиваючи національну ідею в наш час, учені мають враховувати те, що національна ідея:

- має віддзеркалювати етнічні, економічні та культурні особливості саме сучасного українського суспільства;
- має відображати основні проблеми життя народу та його духовний світ;
- не може базуватися на культивації шовіністичних, расових і націоналістичних ідей;
- має будуватися на підґрунті розвитку політичної нації – об'єднувати всі етноси у прагненні злагоди та соборності України;
- має сприяти самоусвідомленню нації, яка будує демократичну державу, а також утвердженню в ній громадянського суспільства та сильного місцевого самоврядування;
- має вносити певну ідеологічну впорядкованість, яка водночас не заперечує існування плюралізму поглядів щодо національного розвитку в українському поліетнічному суспільстві.

Отже, у широкому сенсі національна ідея – це система поглядів, ідей стосовно комплексу питань, пов'язаних з уявленнями про оптимальний розвиток суспільства,

нації, всього народу, який проживає на території держави. Водночас під час вироблення та підтримки національної ідеї на сучасному етапі не слід забувати і про специфіку українського суспільства та держави, де останні кілька років різноманітні кризи постійно виникають одна за одною. Крім того, цей процес супроводжується черговими і позачерговими виборами і складним політичним процесом у контексті протистояння всередині і між гілками влади. Проте це не може стати на заваді формулюванню національної ідеї, яка б відповідала українським традиціям, культурі, потребам суспільства та вимогам часу. У таких умовах вона відповідатиме ідеалу успішного українського суспільства та ефективної соціально-правової держави. Саме в такому сенсі вона буде концентрованим виразом найголовнішого в свідомості нашого народу, нації.

Використані джерела:

1. Рудницький С.Л. Чому ми хочемо самостійної України? / Рудницький С.Л. / [Упор., передмова О.І. Шаблія]. – Львів : Світ, 1994. – 416с.

2. Кістяківський Б.О. Вибране / Кістяківський Богдан Олександрович / [Упоряд., передм. і приміт. Л.П. Депенчук; пер. з рос. Л.Г. Малишевської, Ред. кол.: В.Ф. Жмир (голов. ред.) та ін.]. – К. : Абрис, 1996. – 471 с.

3. Герасимчук Л. Національна ідея в українській інтерпретації [Електронний ресурс] / Герасимчук Л. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=220. – Назва з екрану.

4. Нова українська національна ідея В. Мосейчука "Україна – найкраща країна Європи" та її двигун "Кожній багатодітній родині – по хатині" – виступ на круглому столі проекту "Україна" 24 лютого 2009 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.marazm.org.ua/e-shop/files/krug-stil-24-lutogo-2009.doc. – Назва з екрану.

5. Український вибір: політичні системи XX століття і пошук власної моделі суспільного розвитку / [В.Ф. Солдатенко (керівник)]. –К. : Парламентське вид-во, 2007. – 576 с.

6. Канигін Ю.М. Українська мрія / Канигін Ю.М., Ткачук З.Ю. – К. : Лексикон, 1996. – 152 с.

7. Мала енциклопедія етнодержавознавства / [Ю.І. Римаренко (ред.) ; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького]. – К. : Генеза, 1996. – 942 с.

8. Соловьев В. Сочинения. В 2 т. / Соловьев Владимир. – М. : Мысль, 1989. – Т. 2. – 824 с.

© Томенко М.В.

9. Ильин И. Наши задачи [Текст] : ист. судьба и будущее России : Ст. 1948 – 1954 гг. : В 2 т. / Ильин Иван Александрович / [Сост. и авт. вступ. ст. И.Н. Смирнов]. – М. : МП "Рарог", 1992. – Т.1. – 272 с.

10. Шайгородський Ю.Ж. Політика: взаємодія реальності і міфу / Шайгородський Ю.Ж. – К. : Знання України, 2009. – 400 с.

11. Кравчук Л. Є така держава – Україна / Кравчук Леонід : Матеріали з виступів, інтерв'ю, прес-конференцій, брифінгів, відповідей на запитання ; [Упоряд. та передм. М Шпаковатого]. – К. : Глобус, 1992. – 223 с.

12. Голос України. – 1995. – 28 серпня.

13. Україна є. Україна – буде! : Доповідь Президента України Леоніда Кучми на урочистих зборах з нагоди 5-ї річниці незалежності України] // Урядовий кур'єр. – 1996. – 29 серпня.

14. Кучма Л. Украина – не Россия / Кучма Леонид / Ю. Буслинский (фото), В. Соловьев (фото). – М. : Издательский дом "Время", 2004. – 560 с. – (На укр. языке).

15. Віктор Ющенко: "Наша національна ідея – європейська Україна" / Ющенко Віктор ; [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/news/ 5565.html. – Назва з екрану.

16. Закон України про основи національної безпеки України // Офіційний вісник України. – 2003. – № 29. – Ст. 1433.

17. Современная Русская Идея и Государство / [Авт. кол.; Гл. ред. Г.А. Зюганов; Гос.-патриот. об-ние "Духовное наследие"]. – М. : РАУ-Корпорация: Обозреватель, 1995. – 183 с.

18. Картунов О. Вступ до етнополітології: Науково-навч. посібник / Картунов О. ; [Інститут економіки, управління та господарського права]. – К., 1999. – 300 с.

19. Нестеренко Г.О. Самовідтворення української політичної нації: принципи та механізми: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра філос. наук : 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Нестеренко Галина Олегівна ; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2009. – 32 с.

20. Курас І.Ф. Етнополітологія. Перші кроки становлення / Курас І.Ф. – К. : Ґенеза, 2004. – 736 с.

21. Смит Э. Д. Национализм и модернизм: Критический обзор современных теорий наций и национализма / Смит Э.Д. ; [пер. с англ. А.В. Смирнова, Ю.М. Филиппова, Э.С. Загашвили, И. Окуневой]. –М. : Праксис, 2004. – 464 с.

22. Коппель О.А. Україна, Росія, Європа: проблеми міжцивілізаційних взаємодій [Електронний ресурс] / Коппель О.А., Пархомчук О.С. – Режим доступу: http://helen-koppel.narod.ru/019.htm. – Назва з екрану.

© Томенко М.В.

23. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи / Михальченко Микола Іванович ; [НАН України; Інститут політичних і етнонаціональних досліджень]. – Дрогобич ; К. : Видавнича фірма "Відродження", 2004. – 487 с.

24. Михальченко М.І. Українська осередкова цивілізація: методологічний аспект аналізу / Михальченко М.І. // Сучасна цивілізація: гуманітарний аспект. [Збірник наукових праць] / [За ред. Кураса І., Онищенка О., Моці О. та ін.]. – К. : "Академперіодика" НАН України. – 2004. – С. 63–76.

25. Пахомов Ю.Н. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. – К. : Наукова думка, 2002. – 632 с.

26. Цивилизационная структура современного мира: В 3-х т. – Т.1: Глобальные трансформации современности / [Под ред. Ю.Н. Пахомова, Ю.В. Павленко]. – К. : Наукова думка, 2006. – 687 с.

27. Глотов Б.Б. Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня д-ра філос. наук : 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії / Глотов Борис Борисович; Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2008. – 32с.

28. Михальченко М.І. Українська регіональна цивілізація / Михальченко М.І. // Політичний менеджмент. – 2003. – №1. – С. 19–28.

29. Михальченко М.І. Українська цивілізація: логіка, закономірності та курйози становлення / Михальченко М.І. // Актуальні проблеми внутрішньої політики. – 2004. – № 4. – С. 27–41.

30. Брюховецький В. Передмова / Брюховецький В. // Україна в пошуках себе: національна ідея, проблеми розвитку. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. – 328 с.

31. Качаев В. Еще раз о национальной идее / Качаев В. // Власть. – 1999. – № 5. – С. 72.

32. Пашкова О. Тож чи потрібна українська національна ідея? [Електронний ресурс] / Пашкова О. // Віче. – Режим доступу: http://www.viche.info/journal/1064. – Назва з екрану.

В статті автор пропонує розглядати національну ідею як систему поглядів, ідей стосовно комплексу питань, пов'язаних з уявленнями про оптимальний розвиток суспільства, нації, всього народу, який проживає на території держави. При цьому факторами, які впливають на формування національної ідеї в Україні є різноманітні кризи та складний політичний процес у контексті протистояння всередині і між

гілками влади. Тим не менше, це не повинно стати на заваді формулюванню національної ідеї, яка б відповідала українським традиціям, культурі, потребам суспільства та вимогам часу. У таких умовах вона відповідатиме ідеалу успішного українського суспільства та ефективної соціально-правової держави.

Ключові слова: *національна ідея, політико-правова легітимація, громадянське суспільство.*

В статье автор предлагает рассматривать национальную идею как систему взглядов, идей относительно комплекса вопросов, связанных с представлениями об оптимальном развитии общества, нации, всего народа, который проживает на территории государства. При этом, факторами, которые влияют на формирование национальной идеи в Украине являются различные кризисы и сложный политический процесс в контексте противостояния внутри и между ветвями власти. Тем не менее, это не должно стать преградой к формулированию национальной идеи, которая б отвечала украинским традициям, культуре, потребностям общества и требованиям времени. В таких условиях она будет отвечать идеалу успешного украинского общества и эффективного социально-правового государства.

Ключевые слова: *национальная идея, политико-правовая легитимация; гражданское общество.*

The author suggest to consider the national idea as vision system issues related to optimal development of society, nation, all people residing in the state. In view of the above, the factors affecting the formation of the national idea in Ukraine are various crises and complicated political process in the context of conflict within and between branches of power. However, this should not interfere with the formulation of national idea corresponding with Ukrainian traditions, culture, society needs, and time requirements. In this context it will meet the standards of successful Ukrainian society and effective social state with the rule of law.

Key words: *national idea, political and legal legitimacy, civil society*

© Томенко М.В.